

Η γενετική, η ψυχολογία και ο ρατσισμός

Εισαγωγή

Η γενετική, η ψυχολογία και ο ρατσισμός είναι δύο επιστημονικά αντικείμενα και μια ιδεολογία με, κατά περιόδους, διαπλεκόμενες σχέσεις, σαφείς κοινωνικές και πολιτικές προεκτάσεις που έχουν απασχολήσει τόσο την επιστημονική κοινότητα όσο και την κοινωνία εν γένει από το τέλος του περασμένου αιώνα.

Η ψυχολογία, μια «νέα» σχετικά επιστήμη η οποία διδάσκεται στα ελληνικά πανεπιστήμια (ως αυτοτελές επιστημονικό αντικείμενο) τα τελευταία δεκατέσσερα χρόνια, προκαλεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον κυρίως για τον προβληματισμό που εκφράζεται στις πολλαπλές εφαρμογές της ιδιαίτερα στο χώρο της υγείας (π.χ. σε ποιο βαθμό μπορεί να συμβάλει η ψυχολογία στη γενικότερη ιατρική φροντίδα; με τι κριτήρια και μεθοδολογία αξιολογείται η αποτελεσματικότητα των ψυχολογικών παρεμβάσεων;). Είναι γεγονός όμως ότι η ιστορία της ψυχολογίας όταν διδάσκεται στις πανεπιστημιακές σχολές έχει τη μορφή μιας σχεδόν εξιδανικευμένης επιστήμης με σημαντικές καταβολές τόσο στη φιλοσοφία όσο και στη φυσιολογία. Μία άλλη παράμετρος, η συμβολή της ψυχολογίας αλλά και της ψυχιατρικής στην ανάπτυξη ρατσιστικής ιδεολογίας αναφέρεται σπανίως ή καθόλου.

Όσον αφορά στο ρατσισμό, είναι γνωστό ότι η ελληνική κοινωνία δεν υστερεί ούτε σε προκαταλήψεις ούτε σε ρατσιστικές στάσεις, αντιλήψεις αλλά και πρακτικές ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια λόγω των ειδικών κοινωνικοπολιτικών συγκυριών και ανακατατάξεων των βαλκανικών χωρών ευρύτερα και της αθρόας εισόδου ξένων στην Ελλάδα.

Ρατσισμός - Κοινωνικές Επιστήμες: Πορείες παράλληλες

Ο ύστερος 19ος αιώνας σηματοδοτεί την είσοδο του καπιταλισμού στο τελικό στάδιο επέκτασής του και ο ρατσισμός επιβάλλεται ως «αυτονόητη» κυρίαρχη ιδεολογία για να δικαιολογήσει τα εγκλήματα του δυτικού ιμπεριαλισμού στη δεδομένη ιστορική συγκυρία. Η θεωρία του Δαρβίνου για την εξέλιξη των ειδών στιγματίζει το τέλος του αιώνα και συνιστά τον άξονα γύρω από τον οποίο διαμορφώνονται οι κυρίαρχες κοινωνικές θεωρίες. Η

Ο Γ. Ποταμιάνος είναι καθηγητής της Κλινικής Ψυχολογίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Ο Α. Ματσάγγος είναι ψυχολόγος, υπ. διδάκτωρ Ψυχολογίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

παρακαταθήκη της επαναστατικής αστικής τάξης με τις υποσχέσεις του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης για τη δυνατότητα απεριόριστης κοινωνικής προόδου εξακολουθεί να είναι η ιδεολογική σημαία του ακμάζοντος καπιταλιστικού συστήματος. Από την άλλη όμως, η εμφάνιση των μεγάλων εργατικών μαζών στο κοινωνικό προσκήνιο σηματοδοτεί το χαρακτήρα και τα όρια της αστικής αισιοδοξίας. Η ιστορική πλέον διαπίστωση πως η κοινωνική ευημερία δεν είναι δυνατόν να αφορά το σύνολο της κοινωνίας μετατρέπει το κυρίαρχο δόγμα της ατομικής πρωτοβουλίας από εγγυητή της απελευθέρωσης από τις μεσαιωνικές θεοκρατικές δεσμεύσεις σε κριτή της δυνατότητας των ατόμων να συμμετάσχουν στις απολαβές της επιτελούμενης προόδου. Η μεταφορά της δαρβίνειας θεωρίας για τη φυσική επιλογή στο πεδίο των κοινωνικών θεωριών εκφράζει συμπτωκτικώς την κοινωνική και ιδεολογική αυτή τάση.

Σε αυτή την περίοδο, οι κοινωνικές επιστήμες, όπως τις γνωρίζουμε, βρίσκονται ακόμα στα σπάργανα. Δεν έχουν φτάσει στο βαθμό εξειδίκευσης και κατακερματισμού της σύγχρονης εποχής. Η ιδέα της κληρονομικότητας του συνόλου των ατομικών χαρακτηριστικών, παραμερίζοντας εντελώς το δυναμικό χαρακτήρα της ανθρώπινης εξέλιξης, συνιστά πρώτης τάξεως εργαλείο για τη θεωρητική κάλυψη των ακραίων κοινωνικών ανισοτήτων. Δεν είναι βέβαια περιέργο που αποτέλεσε το θεμέλιο ιδεολογικό λίθο τόσο της γενετικής όσο και της ψυχολογίας. Με αυτή την έννοια ο ρατσισμός δεν είναι παρά μια ιδιαίτερη μορφοποίηση της κυρίαρχης ιδεολογίας. Μια ιδεολογία που προσάπτει προσωπική ευθύνη για τη χαμηλή κοινωνική θέση και τη συνακόλουθη εξαθλίωση ατόμων, ομάδων και τάξεων. Η ιδιαιτερότητα του ρατσισμού έγκειται στην επικέντρωσή του στο ζήτημα των φυλετικών, εθνικών και πολιτισμικών διαφορών. Κατ' αυτό τον τρόπο ο ρατσισμός δεν αποτελεί μονοσήμαντο φαινόμενο που άπτεται των σχέσεων μεταξύ ομοιογενών κατά τα άλλα ομάδων (π.χ. λευκοί-μαύροι). Αντίθετα, συναρτάται άρρηκτα με τη δυναμική των ευρύτερων κοινωνικών συγκρούσεων.

Η *ατομοκεντρική* (με έμφαση στο ζήτημα της ευθύνης που προαναφέρθηκε) αυτή κατεύθυνση χαρακτηρίζει τη γένεση αλλά και την ιστορική πορεία των κοινωνικών επιστημών, ανεξάρτητα από την αναγωγή της ανθρώπινης υπόστασης σε βιολογικούς, ψυχολογικούς ή κοινωνικούς ντετερμινισμούς. Δε θα μπορούσε να συμβεί αλλιώς στα πλαίσια του καπιταλιστικού συστήματος, τις ιδεολογικές και πρακτικές ανάγκες του οποίου οι κοινωνικές επιστήμες εξαρχής αναλαμβάνουν να εξυπηρετήσουν.

Με το πέρασμα των χρόνων, η πορεία του καπιταλισμού, με την εξάπλωση και τελειοποίηση των διαδικασιών αξιοποίησής του και την αναπόφευκτη παρακμή του ως σύστημα να προωθήσει συνολικά την ανθρώπινη ιστορία, αναγκάζει τις κοινωνικές επιστήμες να εμπλακούν σε μια διαδικασία ολοένα διογκούμενης αποστασιοποίησης από τα πραγματικά κοινωνικά δρώμενα. Σ' αυτό ακριβώς το κενό επαφής γονιμοποιείται η εφαρμογή πολύπλοκων και τελειοποιημένων τεχνικών παραγωγής κοινωνικού ψεύδους, μία από τις πλέον απεχθείς και αναγνωρισμένες όψεις του οποίου είναι ο ρατσισμός.

Αναντικατάστατο βοήθημα στη συγκεκριμένη κριτική τόσο της μορφής όσο και της ευρύτερης κοινωνικής λειτουργικότητας των επιστημονικών αυτών μεθόδων αποτελεί το πολύχροτο βιβλίο του L. Kamin, *The science and politics of IQ*, που κονιορτοποιεί στην κυριολεξία τον επιστημονικό μύθο της κληρονομικότητας της νοημοσύνης. Μια σύντομη ματιά στα συμπεράσματα που προκύπτουν από αυτό το βιβλίο είναι ως εκ τούτου πολύτιμη.

Η στήριξη της ιδέας της κληρονομικότητας του δείκτη νοημοσύνης (Δ.Ν.) πραγματοποιείται κατά κύριο λόγο με άξονα τα συμπεράσματα από μελέτες που έχουν εκπονηθεί σε οικογένειες με διδύμους και υιοθετημένα παιδιά. Τα συμπεράσματα αυτά κατόπιν γενικεύονται στον ευρύτερο πληθυσμό. Μιλώντας για τις ξεχωριστές μελέτες, που υποδεικνύουν εσκεμμένη παρέμβαση ώστε να επιβεβαιωθούν οι περί κληρονομικότητας ισχυρισμοί, παρά ουδέτερη επεξεργασία δεδομένων, προκύπτουν ήδη από τον ίδιο το σχεδιασμό τους. Συχνά οι μελέτες στηρίζονται εξαρχής σε υποθέσεις που λαμβάνονται α priori ως αληθείς ή ακόμη και αποδεδειγμένα άτοπες με βάση επιστημονικά στοιχεία που με επιμέλεια αγνοούνται. Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα της υπόθεσης πως οι διαφορές στο περιβάλλον που αντιμετωπίζουν οι ομοζυγώτες δίδυμοι μεταξύ τους είναι ίσου βαθμού με αυτές που αντιμετωπίζουν οι διζυγωτικοί δίδυμοι. Οι δεδομένες κοινωνικές αντιλήψεις των ερευνητών επηρεάζουν επίσης τον προσδιορισμό των μεταβλητών, όπως για παράδειγμα την επιλογή των κριτηρίων για τον καθορισμό του κοινωνικού επιπέδου μιας οικογένειας. Η υποκειμενική επίδραση των ερευνητών αναπτύσσεται και κατά τη διαδικασία χορήγησης και επεξήγησης των δοκιμασιών στα υποκείμενα. Η ίδια η «στρατολόγηση» του δείγματος δεν είναι ουδέτερη, καθώς τα υποκείμενα υπόκεινται σε «διακριτικό φιλτράρισμα» ώστε να ανταποκρίνονται στις «απαιτήσεις» της έρευνας, δηλαδή των προεπιλεγμένων πορισμάτων των ερευνητών. Στην ίδια λογική υποτάσσονται τόσο τα κριτήρια βάσει των οποίων το δείγμα διαχωρίζεται σε ομάδες κατά την ερευνητική διαδικασία όσο και οι τυχόν διαιρέσεις ή συγχωνεύσεις ομάδων κατά την παράθεση των αποτελεσμάτων. Πρέπει να σημειωθεί ότι το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται και από την εμφανιζόμενη αναγκαιότητα διάπραξης διαφορετικών μαθηματικών υπολογισμών από όποιον θελήσει να αντικρούσει τα πορίσματα, η οποία συχνά συνοδεύεται από την απουσία παροχής των απαραίτητων στοιχείων για να γίνουν αυτοί οι υπολογισμοί. Χαρακτηριστική, τέλος, είναι η αποφυγή κατηγοριοποιήσεων στο δείγμα με κριτήρια που παράγουν αποδεδειγμένα διαφοροποιήσεις που όμως δεν είναι ερμηνεύσιμες με βάση την κληρονομικότητα, όπως το φύλο.

Άξιοι αναφοράς βέβαια είναι και οι τρόποι με τους οποίους επιτυγχάνονται οι υψηλοί στατιστικοί συσχετισμοί που φαίνεται να είναι απαραίτητοι προκειμένου να υποστηριχτούν οι υποθέσεις των ερευνητών. Η κατευθυνόμενη επιλογή και κατανομή του δείγματος δημιουργεί διαφορές στα χαρακτηριστικά των υπό σύγκριση ομάδων. Οι διαφορές αυτές στατιστικά μεταφράζονται σε διαφορετικές τυπικές αποκλίσεις, οι οποίες με τη σειρά τους παράγουν τη μαθηματική υπό/υπερχτίμηση με συγκεκριμένες ιδιότητες στο σύνολο του δείγματος. Ο «έξυπνος» χειρισμός αυτής της υπό/υπερχτίμησης οδηγεί με ασφάλεια στα επιθυμητά αριθμητικά αποτελέσματα.

Όσον αφορά την αυθαρεσία της γενίκευσης των συμπερασμάτων μεγάλης μερίδας ερευνών στο συνολικό πληθυσμό, δε θα χρειαστεί να επιμείνουμε ιδιαίτερα. Τα δείγματα κάθε άλλο παρά αντιπροσωπευτικά του γενικού πληθυσμού είναι. Άλλωστε δε λαμβάνεται καμιά ιδιαίτερη μέριμνα γι' αυτό. Συνήθης πρακτική εξάλλου είναι και η χορήγηση, σε συγκεκριμένο δείγμα, δοκιμασιών που έχουν σταθμιστεί σε πληθυσμούς με σημαντικά διαφορετικά χαρακτηριστικά, όπως άλλη εθνικότητα ή άλλο φύλο.

Ας δούμε τώρα πώς οι μελέτες για τις οποίες έγινε λόγος συναρτώνται ώστε να χτιστεί η συμπαγής δομή του «επιστημονικού» οικοδομήματος του κληρονομικού καθορισμού της

νοημοσύνης. Πολλά από τα συμπεράσματα που συγκροτούν τον επιστημονικό λόγο απορρέουν από συγκεντρωτικές επισκοπήσεις ερευνών. Εδώ πρέπει να σημειώσουμε την αδικαιολόγητη απουσία μελετών ή/και αποτελεσμάτων που αντικρούουν τις υποθέσεις των υποστηρικτών της κληρονομικότητας της νοημοσύνης. Μια από τις κλασικές επισκοπήσεις είναι αυτή των Erlenmeyer-Kimling and Jarvik, γνωστή ως EKJ. Στη μελέτη αυτή παρατηρείται ποικιλία τιμών στους στατιστικούς συσχετισμούς που δύνανται να δοθούν αναφορικά με μια συγγενική σχέση. Η επιλογή της «καλύτερης» τιμής αφήνεται στη διακριτική ευχέρεια του εκάστοτε ερευνητή. Από την άλλη, σχεδόν όλοι οι ερευνητές ανήκουν στους υποστηρικτές της κληρονομικότητας, αντίθετα με τον ψευδή ισχυρισμό των υπευθύνων για τη δήθεν ποικιλία στις τοποθετήσεις των ερευνητών που περιλαμβάνονται στην επισκόπησή τους. Τέλος παρατηρείται επανειλημμένα η σαφώς αντιεπιστημονική σύγκριση μεταξύ αριθμητικών δεδομένων που έχουν προκύψει από εντελώς διαφορετικές υπολογιστικές διαδικασίες.

Όσον αφορά την περίφημη επισκόπηση του Jensen (Αμερικανού ψυχολόγου), πλέον η στάση της σοβαρής κριτικής αντιπαράθεσης με τα δεδομένα των υποστηρικτών της κληρονομικότητας καθίσταται αδύνατο να τηρηθεί από τη στιγμή που α) στους πίνακες του Jensen εμφανίζονται στοιχεία που παραθέτει ο C. Burt¹, τα οποία εμπεριέχονται στη μελέτη των EKJ και β) ο Jensen προσπαθεί να εντυπωσιάσει με τα εξαιρετικής ακρίβειας και λεπτομέρειας αριθμητικά δεδομένα που παραθέτει, ενώ μια προσεκτική μελέτη αποκαλύπτει λανθασμένους υπολογισμούς ακόμη και στην αντιγραφή των στοιχείων. Αυτό που συμβαίνει ουσιαστικά είναι μια αλυσιδωτή διαδικασία μέσα στο χρόνο κατά την οποία μπερδεμένα, αμφιλεγόμενα ή και εμφανώς αναληθή στοιχεία και συμπεράσματα μελετών λαμβάνονται κατόπιν ως στέρεα και δεδομένα από άλλους ερευνητές και χρησιμοποιούνται ως βάση για περαιτέρω υπέρ της κληρονομικότητας ερμηνείες και πορίσματα. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα τυπογραφικών λαθών σε στοιχεία που ενώ έχουν γίνει γνωστά και παραδεκτά, το περιεχόμενο των συμπερασμάτων που βασίστηκαν στους ψευδείς αυτούς αριθμούς εξακολουθεί να αναπαράγεται.

Η μελέτη του Kamin μαρτυρά ανάγλυφα πως η υπόθεση της κληρονομικότητας της νοημοσύνης είναι με στενά επιστημονικά κριτήρια παντελώς αστήριχτη. Πέρα από αυτό όμως, ακριβώς με το να θέτει στο στόχαστρο τις τεχνικές μέσω των οποίων δυναμικές και σύνθετες διεργασίες της κοινωνικής ζωής κατατέμνονται, στατικοποιούνται και υποτάσσονται στη μηχανιστική κυριαρχία των αριθμών, αναδεικνύει το κενό πραγματικής επαφής των κοινωνικών επιστημών με το υποτιθέμενο αντικείμενό τους. Ενδείξεις γι' αυτή την αποστασιοποίηση μπορούν να ανιχνευτούν σε διάφορα σημεία. Ξεκινώντας από τις ίδιες τις δοκιμασίες νοημοσύνης, είναι απαράδεκτο να αποτελούν μέτρο της εγγενούς νοημοσύνης ενός ατόμου. Αυτό διότι οι απαντήσεις στα ερωτήματα των τεστ νοημοσύνης είναι ζήτημα μάθησης, τριβής με εκπαιδευτικούς μηχανισμούς και γενικότερα πομπούς πληροφόρησης στους οποίους η προσβασιμότητα δεν είναι ίδια για όλους.

Ο χειρισμός της έννοιας του χρόνου είναι κομβικής σημασίας. Ο χρόνος είναι η διάσταση στην οποία καταγράφονται τα σημάδια της ανθρώπινης εξέλιξης. Τα χρόνια επιδρούν στη διαμόρφωση του ατόμου ανάλογα με το τι διαδραματίζεται σε αυτά και όχι ανάλογα με τον αριθμό τους. Είναι αδιανόητο λοιπόν, για παράδειγμα, η διαφορά στο μορφωτικό επί-

πεδο που χωρίζει ένα εντελώς ακατάρτιστο άτομο από κάποιο με εξαιτή φρόιτηση να εξισώνεται με αυτή που χωρίζει τον εξαιτή από το δωδεκαετή με κριτήριο την ποσοτική διαφορά στα χρόνια της εκπαίδευσης. Όπως είναι επιστημονικά απαράδεκτη η ιδέα πως η αύξηση της ηλικίας και της νοημοσύνης έχουν γραμμικά ανάλογη σχέση. Η ιδέα αυτή χρησιμοποιείται κατά κόρον ως βασική για τις εν λόγω έρευνες, συμβιβάζεται άψογα με τη θεωρία περί κληρονομικότητας, δυστυχώς όμως, γι' αυτή, αντιβαίνει εξόφθαλμα της πραγματικότητας.

Και ένα τελευταίο παράδειγμα. Οι άρρενες διζυγωτικοί δίδυμοι υποεκπροσωπούνται γενικά στις έρευνες αυτές. Το γεγονός αυτό προξενεί αρνητικές μεθοδολογικές παρενέργειες, που κι αυτές παραβλέπονται από τους επιστήμονες που διεξάγουν τις μελέτες. Ουσιαστικά όμως παραπέμπει στο γεγονός πως η ίδια η συμμετοχή των διδύμων στις έρευνες προϋποθέτει την ενός επαρκούς βαθμού ομοιότητα —με το συνολικό της νόημα— μεταξύ τους. Το ίδιο το βίωμα της «διδυμότητας» διαμορφώνεται κοινωνικά με βάση ένα συγκεκριμένο μοντέλο οικογενειακής οργάνωσης και την ιδιαίτερη θέση των διδύμων σε αυτό.

Ας εξετάσουμε τώρα με πιο συγκεκριμένο τρόπο όλα τα προηγούμενα, όπως καταγράφονται στην ιστορία της γενετικής και ψυχολογίας.

Το Ευγονικό κίνημα και η επιστήμη της Γενετικής

Η πατρότητα του όρου «ευγονική» οφείλεται στο Βρετανό αριστοκράτη Sir Francis Galton. Ο Galton, συγγενής του Δαρβίνου, πίστευε, όπως και ο ξάδελφός του, ότι οι διαφορές που παρατηρούνται στη νοητική ανάπτυξη και δυνατότητα των ανθρώπων είναι μεγαλύτερες μεταξύ των διαφόρων φυλών και κοινωνικών τάξεων παρά μεταξύ των μελών της ίδιας φυλής ή κοινωνικής τάξης. Το 1869 ο Galton δημοσίευσε μια μελέτη με τον τίτλο «Κληρονομική Ευφυΐα». Σε αυτή ο συγγραφέας προτείνει ότι χαρακτηριστικά όπως η νοημοσύνη κληρονομούνται όπως ακριβώς και ορισμένα από τα βιολογικά χαρακτηριστικά του ανθρώπου.

Το βασικό κίνητρο πίσω από την άποψη για την κληρονομικότητα της νοημοσύνης και κατ' επέκταση το ουσιαστικό επιχείρημα των ευγονιστών, ήταν η προσπάθεια να προβληθεί η θέση ότι ορισμένες φυλές (π.χ. νέγροι) και κοινωνικές τάξεις (π.χ. εργατική τάξη) δεν είχαν τη (βιολογική) δυνατότητα για κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη λόγω της «εκ φύσεως» περιορισμένης νοημοσύνης τους. Όπως είναι γνωστό, οι ευγονιστές απετέλεσαν την κινητήρια δύναμη αποτελεσματικών προσπαθειών προκειμένου να πείσουν κυβερνήσεις να υιοθετήσουν νομοθεσία η οποία θα επέβαλε αναγκαστικές στερήσεις στους «κληρονομικά ακατάλληλους».

Κοινωνικές επιπτώσεις του ευγονισμού

Οι ουσιαστικές κοινωνικές επιπτώσεις της ευγονικής ήταν οι μαζικές στερήσεις ορισμένων ομάδων και φυλών/εθνικών μειονοτήτων (Γερμανία και ΗΠΑ) και η νομοθεσία για τον έλεγχο εισόδου μεταναστών. Μερικά παραδείγματα είναι τα παρακάτω:

1. Υπηρεσία μητρικών Ευγονικής (ΗΠΑ 1928)

Η δημιουργία της παραπάνω «υπηρεσίας» στόχευε στην ανάπτυξη ερευνητικών δραστηριοτήτων στον τομέα της ανθρώπινης γενετικής χρησιμοποιώντας τη «Μεντελική προσέγγιση». Ήταν εντυπωσιακό ότι 42 από τους 100 γενετιστές της γενικής επιτροπής του διεθνούς συνεδρίου των γενετιστών είχαν σοβαρές σχέσεις με την ευγονική κίνηση. Επίσης όλη η συντακτική επιτροπή του επιστημονικού περιοδικού *Journal of Genetics* αποτελούνταν από ευγονιστές.

2. Μαζικές στερώσεις και εκτελέσεις στη Γερμανία (1933-1945)

Το 1933 η γερμανική βουλή εισήγαγε νομοθεσία με στόχο τον έλεγχο της «κληρονομικής υγείας». Αποτέλεσμα της νομοθεσίας ήταν η δημιουργία ειδικών δικαστηρίων που τα αποτελούσαν δύο ιατροί και ένας δικαστής. Το πρώτο έτος της λειτουργίας αυτών των δικαστηρίων έγιναν 56.244 στερώσεις ατόμων με νοητική καθυστέρηση αλλά και των πολιτικών αντιπάλων του Χίτλερ. Κατά τη διάρκεια αυτού του «προγράμματος» έγιναν 250.000 στερώσεις σε «μη υγιή» άτομα!!! Η διαδικασία των στερώσεων οδήγησε στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και βέβαια σε μαζικές εκτελέσεις.

3. Στερώσεις στις ΗΠΑ και νομοθεσία ελέγχου μεταναστών

Στερώσεις στις ΗΠΑ έλαβαν χώρα μεταξύ του 1890 και 1963. Οι κατηγορίες των ατόμων στους οποίους έκαναν στερώσεις ήταν οι εξής: Ψυχιατρικά ασθενείς, άτομα με διάγνωση σύφιλης, εγκληματίες, οι «ηθικά εκφυλισμένοι» (εξαιρετικής ακρίβειας και επιστημονικά τεκμηριωμένος όρος προερχόμενος από τις ΗΠΑ!!!) και οι σεξουαλικά παρεκκλινόντες. Αυστηροί νόμοι για τον έλεγχο των μεταναστών εισήχθησαν στις ΗΠΑ το 1924 και στη Μ. Βρετανία το 1963 (οι νόμοι αφορούσαν κυρίως μη λευκούς μετανάστες).

Ψυχολογία και ρατσισμός

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι ο ρόλος των ψυχολόγων ήταν καθοριστικός στην ανάπτυξη της ρατσιστικής ιδεολογίας του ευγονισμού και της εν γένει ιδεολογίας της «φυλετικής καθαρότητας» με τη χορήγηση και ερμηνεία των δοκιμασιών νοημοσύνης. Η επικρατούσα αντίληψη, και η οποία εν μέρει εξακολουθεί να υφίσταται, ήταν ότι: Πρώτον, οι επιδόσεις των ατόμων στα τεστ νοημοσύνης καταγράφουν με ακρίβεια (δηλ. αδιάσειστη επιστημονική αξιοπιστία) τη γενική νοητική ικανότητα του ατόμου και, δεύτερον, η νοητική ικανότητα είναι κληρονομική. Οι περιβαλλοντικοί παράγοντες έχουν επουσιώδες ρόλο στην ανάπτυξη της νοημοσύνης. Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο Αμερικανός επιστήμονας Leon Kamin ήταν από τους σοβαρότερους πολέμιους της ρατσιστικής αυτής ιδεολογίας. Τη δεκαετία του '70, το βιβλίο του, *The science and politics of IQ*, αποτέλεσε τη σπουδαιότερη κριτική κατά της ρατσιστικής χρήσης των τεστ νοημοσύνης. Πρόσφατα, Βρετανοί και Ιρλανδοί ψυχολόγοι έχουν δημοσιεύσει αξιόλογες μελέτες (π.χ. D. Howitt & J. Owusu-Bempah, *The racism of psychology*, 1994), κατά του νεορατσιστικού ρεύματος στην ψυχολογία που έκανε την εμφάνισή του στην Αμερική και εκφράζεται από συγγραφείς όπως οι Herrnstein & Murray με το βιβλίο τους *The bell curve*.

Τα τεστ νοημοσύνης εξακολουθούν βέβαια να αποτελούν πεδίο τριβής και επιστημονικής αντιπαράθεσης μεταξύ των ψυχολόγων ακόμα και σήμερα. Ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει και η προκατάληψη που διακρίνει μερίδα κλινικών ψυχολόγων και ψυχιάτρων στο θέμα της ψυχιατρικής διάγνωσης και θεραπείας. Προκλητικό παράδειγμα αποτέλεσε ο Αμερικανός ψυχίατρος Cartright (1880) ο οποίος εισήγαγε τον όρο «δραπετομανία». Κατά τον Cartright, η δραπετομανία ήταν ψυχιατρική νόσος η οποία εμφανιζόταν αποκλειστικά σε νέγρους δούλους. Βασικό σύμπτωμα της νόσου ήταν η έμμονη τάση που είχε ο ασθενής να θέλει να δραπετεύσει!

Πρόσφατα, σειρά ερευνών προσπάθησαν να δείξουν τη σχέση μεταξύ ρατσιστικής νοοτροπίας και ψυχιατρικής διάγνωσης. Για παράδειγμα, ο Lewis και οι συνεργάτες του (1979) εκτόνησαν έρευνα με στόχο τη διερεύνηση της απόδοσης ψυχιατρικής νόσου σε δείγματα εφήβων που είχαν συλληφθεί για αδικήματα και είχαν δικαστεί. Από το συνολικό αριθμό των εφήβων με διάγνωση ψυχιατρικής νόσου, το 15% ήταν λευκοί ενώ το διπλάσιο σχεδόν ήταν νέγροι (29%). Από τους διαγνωσθέντες ως ψυχιατρικά ασθενείς, το 70% των λευκών παρατέμφθηκε για θεραπεία, σε αντίθεση με μόνο το 18% των νέγων. Οι ερευνητές σχολίασαν την τάση να αποδίδεται ψυχιατρική νόσος στους νέγρους με «ελαστικότερα» κριτήρια συγκριτικά με τους λευκούς καθώς επίσης και την ουσιαστική έλλειψη ψυχιατρικής φροντίδας στους νέγρους. Σε μια παρόμοια μελέτη, οι McGovern & Cope (1987) μελέτησαν το ψυχοκοινωνικό προφίλ μεταναστών από την «Αφρο-καραιβική». Οι ερευνητές διαπίστωσαν ότι οι εξετασθέντες είχαν περισσότερες πιθανότητες (συγκριτικά με λευκούς Άγγλους της ίδιας περιοχής) σύλληψης για παραπτώματα, ότι η παραπομπή ορισμένων εξ αυτών στις ψυχιατρικές υπηρεσίες γινόταν μέσω των δικαστηρίων και τέλος είχαν πολύ περισσότερες πιθανότητες να τους αποδοθεί η διάγνωση της σχιζοφρένειας. Τέλος, οι Littlewood & Cross (1980) εκτόνησαν έρευνα με θέμα τη σύγκριση λευκών και νέγων ασθενών με ψυχιατρικά προβλήματα σε σειρά ψυχο-κοινωνικών παραμέτρων. Τα κύρια ευρήματα αυτής της μελέτης ήταν: Οι νέγροι ασθενείς είχαν περισσότερες πιθανότητες να έχουν διάγνωση ψυχωσικού, να τους φροντίζουν ειδικευόμενοι ιατροί και να αντιμετωπίζονται θεραπευτικά κυρίως με μείζονα ηρεμιστικά και ηλεκτροσόκ.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί ότι και η ψυχαναλυτική σκέψη έχει κατά καιρούς συμβάλλει τόσο σε ρατσιστική όσο και αντι-φεμινιστική ιδεολογία (γνωστοί αναλυτές, όπως ο C. Jung, συγκαταλέγονται μεταξύ των πλέον ένθερμων οπαδών του φασισμού). Παράδειγμα ρατσιστικής πρόθεσης και αδαούς αντίληψης αλλά και ερμηνείας κοινωνικών φαινομένων αποτελεί πρόσφατο δημοσίευμα (1988) του ψυχαναλυτή C.G. Schoenfeld στο επιστημονικό περιοδικό *The journal of psychiatry and law*, με τίτλο «Οι μαύροι και το βίαιο έγκλημα». Το δημοσίευμα αυτό αναφέρεται κυρίως στις εξεγέρσεις των μαύρων στις ΗΠΑ κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '60. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι το βασικό πρόβλημα με τη συμπεριφορά των μαύρων που οδήγησε στις εξεγέρσεις, ήταν ότι οι μαύροι-Αμερικάνοι έχουν αδύναμο Υπερεγώ, γεγονός που οδηγεί στην ανικανότητα του Εγώ να ελέγξει την επιθετικότητά τους. Οι εν γένει κοινωνικές συνθήκες κάτω από τις οποίες επιβιώνουν οι μαύροι-Αμερικάνοι, η καταπίεση που δέχονται σε καθημερινή βάση, η ανεργία, η φτώχεια και όλα όσα συνεπάγεται η ζωή στο γκέτο φαίνεται να έχουν δευτερεύουσα σημασία για τον εν λόγω ψυχαναλυτή.

Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει και η συμβολή ορισμένων ηθολόγων στη δημιουργία ρατσιστικής ιδεολογίας. Η ηθολογία, κλάδος της ψυχολογίας, ορίζεται ως η συγκριτική μελέτη της συμπεριφοράς των ζώων στο φυσικό τους περιβάλλον. Ο Konrad Lorenz θεωρείται από πολλούς ως ο πλέον σημαντικός αντιπρόσωπος του κλάδου της ηθολογίας. Ο Lorenz είχε επιδείξει ειδικό ενδιαφέρον για τη μελέτη της επιθετικότητας στα ζώα και τη σημασία της έννοιας της επιθετικότητας για τον άνθρωπο, καθώς επίσης και για τη μελέτη των ενστίκτων. Ο Lorenz, παράλληλα με τις μελέτες του, έδειχνε και υπέρμετρο ζήλο, ως μέλος του ναζιστικού κόμματος της Γερμανίας, για τη διάδοση του φασισμού. Δεν προξενεί έκπληξη βέβαια το γεγονός ότι η ανθρώπινη επιθετικότητα, κατά Lorenz, εξυπηρετεί τους ίδιους στόχους όπως εκείνη των ζώων. Δηλαδή, εξουσία, υπεροχή έναντι των συνανθρώπων μας και βέβαια υπεροχή στην εξεύρεση σεξουαλικού συντρόφου. Ο Lorenz υποστήριζε ότι η ανθρώπινη επιθετικότητα είναι το βασικότερο στοιχείο για την επιβίωση στην κοινωνία. Όπως είναι φανερό, η «επιστημονική» αυτή άποψη εξυπηρέτησε το χιτλερικό καθεστώς, αφού δικαιολογούσε τις βιαιότητες των φασιστών.

Ρατσισμός και εκπαιδευτική πολιτική

Οι βασικοί αντιπρόσωποι ρατσιστικής εκπαιδευτικής πολιτικής είναι Αμερικανοί, με πρωταγωνιστή τον Arthur Jensen, ο οποίος ήταν καθηγητής εκπαιδευτικής ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο του Harvard. Προς το τέλος της δεκαετίας του '60 διαμορφώθηκαν πρότασεις από Αμερικανούς πολιτικούς, οι οποίοι πίστευαν ότι το κράτος όφειλε να ξοδεύει περισσότερα για την παιδεία ιδιαίτερα στις υποβαθμισμένες περιοχές. Η ανταπόκριση του Jensen στη συγκεκριμένη πρόταση ήταν ένα άρθρο που δημοσιεύτηκε στο *Harvard Educational Review* το 1969. Σ' αυτό το άρθρο ο καθηγητής Jensen προειδοποιεί ότι, με δεδομένη την κληρονομικότητα της νοημοσύνης, το κράτος θα ξόδευε άσκοπα χρήματα, αφού έτσι ή αλλιώς οι μαύροι καθώς και οι μετανάστες ήταν καταδικασμένοι λόγω «χαζών γονιδίων» να είναι ανεπίδεκτοι μαθήσεως.

Από την άλλη πλευρά του Ατλαντικού, ο Hans Eysenck και ο Cyril Burt προωθούσαν ρατσιστικές ιδέες τόσο για την κληρονομικότητα της νοημοσύνης όσο βέβαια και για τη δυνατότητα εκπαίδευσης ατόμων με «μη-νοήμονα» γονίδια. Ο Burt έγινε ιδιαίτερα γνωστός για δύο λόγους. Πρώτον, για την πληθώρα μελετών με μονοζυγωτικούς διδύμους που είχαν μεγαλώσει σε ξεχωριστά περιβάλλοντα. Δεύτερον, λόγω του γεγονότος ότι τα βασικά επιχειρήματά του για την κληρονομικότητα της νοημοσύνης στηρίχτηκαν σε στοιχεία τα οποία είχε συλλέξει ο ίδιος όλα τα χρόνια που εκπονούσε τις έρευνές του. Όμως, προς το τέλος της δεκαετίας του '70, η εφημερίδα *Times* του Λονδίνου αποκάλυψε ότι τα στοιχεία του Burt ήταν ανύπαρκτα. Ο επιστήμονας αυτός, ο οποίος τιμήθηκε από τη βασίλισσα της Αγγλίας με τον τίτλο του Sir για τη σημαντική προσφορά του στην εκπαιδευτική ψυχολογία, είχε ουσιαστικά «κατασκευάσει» τα στοιχεία έτσι ώστε να «αποδεικνύουν» τις εκάστοτε θεωρίες του. Την αντιδεοντολογική αυτή συμπεριφορά του Burt καταδίκασε και με επίσημη δήλωσή της η Βρετανική Ψυχολογική Εταιρεία.

Συμπεράσματα

Ποια είναι λοιπόν τα τελικά συμπεράσματα στα οποία μπορούμε να καταλήξουμε;

Το πρώτο είναι πως ο ρατσισμός δεν είναι μια αντιεπιστημονική ιδεολογία που παρεισφρύνει στο έδαφος της ουδέτερης επιστήμης από κάποιους αντιδραστικούς επιστήμονες όταν οι κοινωνικές συγκυρίες το ευνοούν. Αντίθετα, συνιστά τη διαρκή δυνατότητα προσαρμοστικότητας του μοντέλου των κοινωνικών επιστημών υπό την αστική κοινωνική κυριαρχία. Οι θεωρητικές αρχές, οι επιστημονικές υποθέσεις και τα μεθοδολογικά εργαλεία αποτελούν το βασικό κορμό της ευρύτερης λειτουργίας των επιστημών αυτών στην κοινωνία.

Όσον αφορά τη σχέση των συγκεκριμένων φορέων της επιστημονικής κοινότητας με την κυρίαρχη κοινωνική τάξη, καθίσταται φανερό πως οι ανάγκες και οι προτεραιότητες της τελευταίας προσδιορίζουν τόσο τη γένεση όσο και την εισβολή ή όχι στο επιστημονικό προσκήνιο, την έκταση και τον τρόπο της εφαρμογής της μιας ή της άλλης επιστημονικής θεωρίας. Εξαιρετικά διαφωτιστική πάνω σε αυτό είναι η ιστορία της χρήσης του τεστ Binet, του πρώτου ψυχομετρικού τεστ που αποτέλεσε τη βάση για όλα τα υπόλοιπα. Το εν λόγω τεστ ποτέ δεν έτυχε της χρήσης που υπέδειξε ο δημιουργός του, δηλαδή του εντοπισμού των παιδιών με δυσκολίες προσαρμογής στο εκπαιδευτικό σύστημα ούτως ώστε να λάβουν την ιδιαίτερη βοήθεια που τους είναι απαραίτητη. Τα ψυχομετρικά τεστ γνώρισαν την πρώτη εκτεταμένη εφαρμογή τους στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, χρησιμοποιώντας τις μάξες των Αμερικανών στρατιωτών για τη συγκέντρωση ποσότητας στατιστικών στοιχείων. Τα στοιχεία αυτά δε χρησιμοποιήθηκαν για την ορθότερη κατανομή καθηκόντων στον αμερικάνικο στρατό όπως είχε εξαγγελθεί. Χρησιμοποιήθηκαν αργότερα για την επιστημονική στήριξη αντιδραστικών μέτρων όπως ο αντι-μεταναστευτικός νόμος του 1924. Σε κανέναν επιστημονικά διαπιστωμένο «πνευματικά κατώτερο» δεν απαγορεύτηκε η «ιερή» υπεράσπιση της πατρίδας, κανείς δεν απαλλάχτηκε από το καθήκον να πολεμήσει και να πεθάνει γι' αυτή.

Είναι φανερό πια πως η παγκόσμια κατάσταση δεν αφήνει περιθώρια για εφησυχασμό. Η κρίση λιτάνει για άλλη μια φορά το κοινωνικό έδαφος για να δεχτεί τις αντιδραστικές αναδιπλώσεις του συστήματος, παράγει επίσης ρατσιστικές και φασιστικές πρακτικές και δίπλα τους παράγει τον πολλαπλασιασμό δημοσιευμάτων στον Τύπο όπως αυτό που πληροφορούσε για την ανακάλυψη του «εγκληματικού» γονιδίου.

Βιβλιογραφία

- D. Howitt and J. Owusu-Bempah (1994), *The Racism of Psychology: Time for Change*, Harvester-Wheatsheaf, N.Y.
- R.J. Herrnstein and C. Murray (1994), *The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life*, The Free Press, N.Y.
- D. Lewis et al (1979), "Some evidence of race bias in the diagnosis and treatment of the juvenile offender", *American Journal of Orthopsychiatry*, 49, (1) 53-61.
- D. McGovern and R. Cope (1987), "First psychiatric admission rates of first and second generation Afro-Caribbeans", *Social Psychiatry*, 122, 139-149.

R. Littlewood and S. Cross (1980), "Ethnic minorities and psychiatric services", *Sociology of Health and Illness*, 2, 194-201.

Γ. Ποταμάνος (1996), *Ρατσισμός και Ψυχολογία*, εισήγηση σε επιστημονική συνάντηση του Πανεπιστημίου της Κρήτης, Ρέθυμνο, Σεπτ. 1996.

Σημειώσεις

1. Βρετανός ψυχολόγος.